

DÖVİZ KURU SİSTEM TARTIŞMALARI ALTINDA DIŞ ÖDEME DENGEMİZ VE DÖVİZ KURU POLİTİKAMIZIN DEĞERLEMESİ (III)

M. Erol İYİBOZKURT*

7. TÜRKİYE'NİN ÖDEMELER BİLANÇOSU ve DEĞERLEMESİ

Türkiye'nin 1974-1981 yılları ödemeler dengesi Tablo: 1a ve 1b'de izlenebilir. Ancak bu yıllardan 1981 rakamları ele alınıp, tahlil edilecektir. 1981 yılının ele alınması son yıllarda dış ödemelerde iyiye gidişin başlangıcı olarak düşünülebileceğinden dolayı olmuştur. Tablo IMF'nin hazırladığı rakamlardan oluşmaktadır. Bunun nedeni, daha sonra üzerinde duracağımız üzere, ayrıntılarda uluslararası karşılaştırmalara kolaylık getirebilme ve çeşitli denge kavramlarını daha kolaylıkla hesaplayabilme amacıdır.

Tablodaki rakamlar incelenirken dikkat edilmesi gerekli noktaların başında, alacaklı girişler kaydının ihracat olarak nitelenen reel kaynaklarla, ekonominin yabancı aktiflerindeki azalma ya da yabancı pasiflerindeki artışını yansıtan finansal kalemleri kapsadığıdır. Buna karşılık borçlu girişler kaydında ithalat olarak nitelenen reel kaynaklar, ekonominin yabancı aktiflerindeki artışı ya da yabancı pasiflerindeki azalışı yansıtan finansal kalemlerini içerir. Diğer bir ifadeyle aktifler için —reel ya da finansal— pozitif bir rakam mevcuttaki bir azalışı, buna karşılık negatif bir rakam bir artışı temsil eder. Pasifler için ise (pasifler finansal aktiflerin diğer yanı olarak görülebilir), bir pozitif rakam artışı ve bir negatif rakam azalışı gösterir. Karşılıksız transferler ve karşılıklar, sağladıkları girişlerin karşılıkları borçlu ise alacaklı ve sağladıkları girişlerin karşılıkları alacaklı ise borçlu olarak gösterilir.

Bu açıklamalardan çıkan sonuca göre başlıca alacaklı işlem tipleri şunlardır: a) Mal ihracatı, b) Ulaşım, sigorta ve seyahat kazançları, c) Yurtdışı işçilerin gönderdikleri paralar, d) Yurtdışı yatırımlardan gelen gelir, e) Yabancı ülkelerden gelen hediyeler, f) Yabancı hükümetlerden alınan yardımlar, g) Yabancıların ülkeye yaptıkları yatırım. Başlıca borçlu işlem tiplerinin ise şunlar olduğu anlaşılır: a) Mal ithalatı, b) Ulaşım, sigorta ve seyahat harcamaları, c) Yabancı işçilerin ülkelerine gönderdiği paralar, d) Yabancı yatırımlarına ödenen gelir, e) Yabancılar verilen hediyeler, f) Hükümetin yabancılar verdiği yardımlar, g) Ülkeden ülke dışına yapılan yatırımlar.

* Prof. Dr.; Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Tablo: Ia
Türkiye'nin Ödemeler Bilançosu - Özet -
(Milyon ÖÇH Olarak)

	1974	1979	1980	1981
A. Cari Hesap, F Grubu Dışında	-527	-1,135	-2,721	-1,987
Mal: İhracat f.o.b.	1,274	1,750	2,240	4,002
Mal: İthalat f.o.b.	-2,796	-3,437	-5,349	-6,666
Petrol ve Petrol Ürünleri	-634	-1,323	-2,968	-3,287
Gübre	-84	-276	-320	-213
Diğerleri (Ayarlamalar Dahil)	-2,078	-1,838	-2,062	-3,166
Ticaret Dengesi	-1,522	-1,687	-3,109	-2,664
Diğer Mallar, Hizmetler ve Gelir: Alacaklı	517	766	754	1,296
Diğer Mallar, Hizmetler ve Gelir: Borçlu	-768	-1,630	-2,051	-2,828
Toplam: Mallar, Hizmetler ve Gelir	-1,773	-2,550	-4,406	-4,196
Özel Karşılıksız Transferler: Alacaklı	1,242	1,416	1,668	2,190
İşçi Dövizleri	1,186	1,317	1,589	2,133
Diğerleri	56	99	79	57
Özel Karşılıksız Transferler: Borçlu	-3	-6	-1	-
Toplam, Resmi Karşılıksız Transferler Dışında	-534	-1,141	-2,739	-2,006
Resmi Karşılıksız Transferler	7	5	18	18
B. Dolaysız Yatırım ve Diğer Uzun Dönemli Sermaye,				
Grup F den H ye Olanların Dışındakiler	336	-1,124	-1,207	-585
Dolaysız Yatırım	73	100	67	98
Portföy Yatırımı	-	-	-	-
Diğer Uzun Dönemli Sermaye				
Sakin Resmi sektör	272	-893	-895	-264
Mevduat Para Bankaları	-69	-294	-230	-88
Diğer Sektörler	60	-38	-149	-331
Toplam, Grup A artı B	-191	-2,260	-3,928	-2,573
C. Diğer Kısa Dönem Sermaye, F den H ye				
Olanların Dışındakiler	-158	96	456	-3
Sakin Resmi Sektör	-1	181	190	-137
Mevduat Para Bankaları	47	-	-	-
Diğer Sektörler	-204	-85	266	133
D. Net Hatalar ve Noksanlar	9	299	893	705
Toplam, Grup A dan D ye Kadar	-340	-1,864	-2,579	-1,871
E. Karşılık Maddeler	102	188	94	131
Altının Parasallaştırılması/Para Olmaktan Çıkarılması	-	-	-	-
ÖÇH Dağılımı/İptali	-	21	21	20
Rezervlerdeki Değerlendirme Değişmeleri	102	167	73	111
Toplam, Grup A dan E ye kadar	-237	-1,676	-2,484	-1,739
F. İstisnai Finansman	-	1,783	2,626	1,471
DÇM Yolu İle Alınan Borçlar	-	122	113	30
Ödemeler Bakilyeleri	.....	398	.....	.....
Yeniden Şedüllandirilmiş Ödemeler	.....	359	363	213
Yeniden Şedüllandirilmiş Borçlar	.....	355	756	512
Ödemeler Dengesi Finansmanında Diğer Borçlar	.....	550	1,394	716
Toplam, Grup A dan F ye kadar	-237	107	142	-268
G. Yabancı Otoritelerin Rezervlerinin Meydana				
Getiren Pasifler	-	-	-	-
Toplam, Grup A dan G ye kadar	-237	107	142	-268
H. Rezervlerdeki Toplam Değişme	237	-107	-142	268
Parasal Altın	-	-3	-	-
ÖÇH B	-6	-	-	-
IMF'deki Rezerv Durumu	-	-	-	-
Döviz Mevcutları	244	57	-417	-105
Diğer Alacaklar	-	-164	-71	64
IMF Kredisi Kullanımı	-	3	346	309
Çevirme Oranları: ÖÇH Birimine Düşen TL.	16.750	40.192	98.904	130.762

Tablo: Ib
Türkiye'nin Ödemeler Bilançosu
- Ayrıntılı Kalemler -
(Milyon ÖÇH Olarak)

	1974	1979	1980	1981
CARİ HESAP	- 527	- 1,135	- 2,721	- 1,987
MAL HİZMET VE GELİR	- 1,773	- 2,550	- 4,406	- 4,196
Toplam Alacaklı	1,791	2,516	2,994	5,298
Toplam Borçlu	- 3,564	- 5,066	- 7,400	- 9,494
1. Mal: İhracat f.o.b.	1,274	1,750	2,240	4,002
Pamuk	203	176	249	302
Fındık	144	273	304	256
Kuru üzüm	45	88	99	112
Tekstil	152	292	327	684
Tütün	170	137	179	324
Diğerleri	560	784	1,082	2,324
2. Mal: İthalat f.o.b.	- 2,796	- 3,437	- 5,349	- 6,666
İthalat c.i.f.	- 3,141	- 3,922	- 6,079	- 7,576
İthalattaki Navlun	302	431	639	796
İthalattaki Sigorta	43	54	91	114
Mallara Göre Ayrım				
Petrol ve Petrol Ürünleri	- 634	- 1,323	- 2,968	- 3,287
Gübre	- 84	- 276	- 320	- 213
Diğerleri (Ayarlamalar dahil)	- 2,078	- 1,838	- 2,062	- 3,166
3. Yükleme: Alacaklı	49	19	23	81
Navlun	44	15	20	75
Sigorta	5	3	3	6
4. Yükleme: Borçlu	- 271	- 415	- 729	- 910
Navlun	- 244	- 377	- 639	- 796
Sigorta	- 27	- 39	- 91	- 114
5. Yolcu Hizmetleri: Alacaklı	58	75	28	3
6. Yolcu Hizmetleri: Borçlu	- 23	- 13	- 30	- 6
7. Diğer Ulaşım: Alacaklı	39	80	183	122
8. Diğer Ulaşım: Borçlu	- 30	- 31	- 27	- 74
9. Seyahat: Alacaklı	161	218	250	327
10. Seyahat: Borçlu	- 127	- 79	- 90	- 88
Resmi Seyahat	- 5	- 5	- 5	.....
Öğrenciler	- 15	- 15	- 10	.....
Turistler	- 77	- 36	- 44	- 35
Diğerleri	- 30	- 24	- 31	.....
11. Dış Dolaysız Yatırım Gelirleri	-	-	-	-
12. Türkiye'deki Dolaysız Yatırım Gelirleri	.....	33	40	47
13. Diğer Dolaysız Yatırım Geliri: Alacaklı	1	26	39	44
14. Diğer Dolaysız Yatırım Geliri: Borçlu	- 63	-	- 24	- 28
15. Sakin Resmilerin Diğer Yatırım Geliri: Alacaklı (Resimler Arası Dahil)	62	.....	.....	.....
16. Sakin Resminin Yatırım Geliri: Borçlu (Resimler arası dahil)	- 104	- 780	- 878	- 1,232
Ödenmemiş Faiz	.....	- 359	- 363	- 213
Diğerleri	- 104	- 422	- 515	- 1,019
17. Yabancı Resminin Diğer Yatırım Geliri: Alacaklı (Resimler Arası Hariç)	.....	.....	.....	.....
18. Yabancı Resminin Diğer Yatırım Geliri: Borçlu (Resimler Arası Hariç)	.....	.....	.....	.....
19. Diğer Yatırım Geliri: Alacaklı	.....	.....	.....	.....
20. Diğer Yatırım Geliri: Borçlu	.....	.....	.....	.....
21. Resimler Arası, Hiçbir yere dahil edilmeyen: Alacaklı	-	-	-	-
22. Resimler Arası, Hiçbir yere dahil edilmeyen: Borçlu	-	-	-	-
23. Diğer Sakin Resmi, Hiçbir yere dahil edilmeyen: Alacaklı	-	-	-	-
24. Diğer Sakin Resmi, Hiçbir yere dahil edilmeyen: Borçlu	- 45	- 57	- 65	- 69
25. Diğer Yabancı Resmi, Hiçbir yere dahil edilmeyen: Alacaklı	93	94	89	101

	1974	1979	1980	1981
26. Diğer Yabancı Resmi, Hiçbir yere dahil edilmeyen: Borçlu	—	—	—	—
27. Emek Geliri, Hiçbir yere dahil edilmeyen: Alacaklı	20	26	46	47
28. Emek Geliri, Hiçbir yere dahil edilmeyen: Borçlu	33	—	—	—
29. Mük Geliri, Hiçbir yere dahil edilmeyen: Alacaklı	—	1	1	—
30. Mük Geliri, Hiçbir yere dahil edilmeyen: Borçlu	—	—	—	3
31. Diğer Mallar, Hizmetler ve Gelir: Alacaklı	34	230	95	571
32. Diğer Mallar, Hizmetler ve Gelir: Borçlu	72	220	169	370
KARŞILIKSIZ TRANSFERLER	1,246	1,415	1,685	2,208
Toplam Alacaklı	1,249	1,421	1,687	2,220
Toplam Borçlu	3	6	2	12
33. Göçmen Transferleri: Alacaklı	—	—	—	—
34. Göçmen Transferleri: Borçlu	—	—	—	—
35. İşçi Dövizleri: Alacaklı	1,186	1,317	1,589	2,133
36. İşçi Dövizleri: Borçlu	—	—	—	—
37. Diğer Özel Transferler: Alacaklı	56	99	79	57
38. Diğer Özel Transferler: Borçlu	3	6	1	—
39. Resimler Arası Transferler: Alacaklı	7	5	19	30
40. Resimler Arası Transferler: Borçlu	—	—	1	12
41. Sakin Resminin Diğer Transferleri: Alacaklı	—	—	—	—
42. Sakin Resminin Diğer Transferleri: Borçlu	—	—	—	—
43. Yabancı Resminin Diğer Transferleri: Alacaklı	—	—	—	—
44. Yabancı Resminin Diğer Transferleri: Borçlu	—	—	—	—
SERMAYE HESABI	518	836	1,828	1,282
SERMAYE REZERVLERİ HARİÇ	178	755	1,875	882
Yabancı Ülkelere Dolaysız Yatırım	—	—	—	—
45. Hisse Senedi Sermayesi	—	—	—	—
46. Kazançların Yehiden Yatırımı	—	—	—	—
47. Diğer Uzun Dönemli Sermaye	—	—	—	—
48. Kısa Dönemli Sermaye	—	—	—	—
Türkiye'ye Dolaysız Yatırım	73	100	67	98
49. Hisse Senedi Sermayesi	—	—	—	—
50. Kazançların Yeniden Yatırımı	.....	33	40	47
51. Diğer Uzun Dönemli Sermaye	73	67	28	—
52. Kısa Dönemli Sermaye	—	—	—	51
Portfolye Yatırımları (53-61 Kalemleri)	—	—	—	—
Sakin Resmi Sektörün Diğer Uzun Dönemli Sermayesi	272	12	1,255	964
62. Uzatılan Borçlardan Çekiş	—	—	—	—
63. Uzatılan Borçlara Yeni Ödemeler	—	—	—	—
64. Diğer Aktifler	—	—	—	—
65. Yabancı Otoritelerin Rezervlerinin Kapsayan Pasifler	—	—	—	—
66. Alınan Diğer Borçlardan Çekişler	163	1,059	2,308	1,646
Borçların Çeşidine Göre				
Avrupa Paraları Borçları	.....	160	172	—
Petrol Borçları	.....	39	166	43
Program Borçları	.....	178	291	367
Yeniden Şedülendirilmiş Borçlar	.....	355	756	512
OECD Ülkelerinin Özel Yardımı	.....	174	766	307
Diğerleri	163	154	157	418
Borç Verenlere Göre				
Avrupa Yatırım Bankası	25	52	.....	.....
Federal Almanya	17	57	281	125
IBRD (Dünya Bankası)	42	104	194	280
ABD Hükümeti	20	34	305	86
SSCB Hükümeti	23	—	—	—
Diğerleri	36	812	1,528	1,155
67. Alınmış Diğer Borçlara Yeni Ödemeler	105	1,046	1,053	682
68. Diğer Pasifler	214	—	—	—
Mevduat Para Bankalarının Diğer Uzun Dönem Sermayesi	69	172	117	58
69. Uzatılan Borçlardan Çekişler	—	—	—	—
70. Uzatılan Borçlara Ödemeler	—	—	—	—
71. Diğer Aktifler	—	—	—	—
72. Ulusal Parayla Belirlenen Yabancı Otoritelerin Rezervlerinden Meydana Gelen Pasifler	—	—	—	—
73. Dövizle Belirlenen Yabancı Otoritelerin Rezervlerinden Meydana Gelen Pasifler	—	—	—	—

	1974	1979	1980	1981
74. Alınan Diğer Borçlardan Çekişler	31	122	113	30
Ödemeler Dengesi Finansmanında Konvertible				
TL. Hesapları	—	122	113	30
Diğer Konvertible TL. Hesapları	31	—	—	—
75. Alınan Diğer Borçlara Ödemeler	—	100	—	230
76. Diğer Pasifler	—	—	—	—
Diğer sektörlerin diğer uzun dönemli sermayesi	60	—	38	—
77. Uzatılan Borçlardan Çekişler	—	—	—	—
78. Uzatılan Borçlardan Ödemeler	—	—	—	—
79. Diğer Aktifler	—	—	23	—
80. Yabancı Otoritelerin Rezervlerinden Meydana Gelen Pasifler	—	—	—	—
81. Alınan Diğer Borçlardan Çekişler	60	67	65	.....
Ticaret Kredileri	7	—	.....	.....
Diğer Borçlar				
IBRD	16	19	.....	.....
IDA	8	—	.....	.....
IFC	4	—	.....	.....
ABD İhracat-İthalat Bankası	24	9	.....	.....
Diğerleri	1	39	.....	.....
82. Alınan Diğer Borçlardaki Ödemeler	—	—	82	—
83. Diğer Pasifler	—	—	—	—
Sakin Resmi Sektörün Diğer Kısa Dönem Sermayesi	—	1	938	553
84. Uzatılan Borçlar	—	—	—	—
85. Diğer Aktifler	—	—	—	—
86. Yabancı Otoritelerin Rezervlerinden Meydana Gelen Pasifler	—	—	—	—
87. Alınan Diğer Borçlar	—	—	181	190
88. Diğer Pasifler	—	1	756	363
Ödemeler Bakiyeleri	.....	.....	398	.....
Yeniden Şedüllandirilmiş Ödemeler	.....	.....	359	363
Diğerleri	—	1	—	—
Mevduat Para Bankalarının Diğer Kısa Dönemli Sermayesi	47	—	—	—
89. Aktifler	47	—	—	—
90. Ulusal Para Cinsinden Belirlenmiş Yabancı Otoritelerin Rezervlerinden Meydana Gelen Pasifler	—	—	—	—
91. Döviz Cinsinden Belirlenmiş Yabancı Otoritelerin Rezervlerinden Meydana Gelen Pasifler	—	—	—	—
92. Diğer Pasifler	—	—	—	—
Diğer Sektörlerin Diğer Kısa Dönemli Sermayesi	—	204	—	85
93. Uzatılan Borçlar	—	222	—	282
94. Diğer Aktifler	—	—	—	167
95. Yabancı Otoritelerin Rezervlerinden Meydana Gelen Pasifler	—	—	—	—
96. Alınan Diğer Borçlar	—	18	197	99
97. Diğer Pasifler	—	—	—	—
REZERVLER	340	81	—	47
Parasal Altın	—	—	3	—
98. Mevcutlardaki Toplam Değişme	—	—	3	—
99. Altının Parasallaştırılması/Para Olmaktan Çıkarılması	—	—	—	—
100. Değerleme Değişmelerine Karşılıklar	—	—	—	—
Özel Çekme Hakları (101-103. Kalemler)	—	6	21	21
101. Mevcutlardaki Toplam Değişme	—	6	—	—
102. Dağılım/İptallere Karşılık	—	—	21	21
IMF'deki Rezerv Durumu (104. ve 105. Kalemler)	—	—	—	—
Döviz Mevcutları	346	224	—	343
106. Mevcutlardaki Toplam Değişme	244	57	—	417
107. Değerleme Değişmelerine Karşılık	102	167	73	111
Diğer Alacaklar	—	—	164	71
108. Mevcutlardaki Toplam Değişme	—	—	164	71
109. Değerleme Değişmelerine Karşılık	—	—	—	—
IMF Kredileri Kullanma (110. ve 111. Kalemler)	—	3	346	309
NET HATALAR VE NOKSANLAR (112. Kalem)	9	299	893	705

Ancak alacaklı ve borçlu işlem tipleri hakkında söz konusu edilmesine rağmen, her işlemin karşılığı olarak döviz ya da herhangi bir aktif bulunur; işlemler böylece dengededir.

Ödemeler dengesinin yapısı genelde dört kısımda ele alınabilir. Birincisi mal ve hizmetler, ikincisi tek yanlı transferler, üçüncüsü uluslararası sermaye hareketleri, dördüncüsü resmi dengelemedir.

Mal ve hizmetler dengesi ülkenin gayrisafi milli hasılasının durumu hakkında da fikir verir. Çünkü mal ve hizmetler dengesi mal ve hizmetlerin net ihracatı (ki ülkenin gayrisafi milli hasılasının parçasını teşkil eder) olarak tanımlanır. Mal ve hizmetlerin pozitif dengesi, ihracatın ithalatı aştığını gösterir ki ikisi arasındaki fark gayrisafi milli hasılaya eklenir. Eğer açık varsa (denge negatifse) ithalat ihracatı aşmıştır ki, fark gayrisafi milli hasıladan çıkarılır. Ancak ithalat ihracata eşitse gayrisafi milli hasılaya etki olmayacaktır.

Tek yanlı transferler tek yanlı işlemleri kapsar. Başka ülkelerden gönderilen hediyeler, dışarıda çalışan işçilerin döviz gönderişleri ve hediyeleri, hükümetler arası bağış, askeri yardımlar, bir ülkede çalışan işçilerin kendi ülkelerine döndükten sonra emeklilik ödemeleri bunlar arasındadır.

Sermaye işlemleri reel ve finansal aktiflerin para karşılığında değişim işlemlerini kapsar. Uzun dönem sermaye bir yıl ve daha fazla vadeli reel ve finansal aktif ve pasifleri temsil eder. Reel uzun dönem sermaye ya da dolaysız yatırım ülke sakinlerinin doğrudan doğruya inşaat ya da üretici kolaylıkları (imalat fabrikaları, reel mülk, toprak) yurtdışından satın alması ya da satmasıdır. Uzun dönemli finansal sermaye ya da portfolyo hareketleri ise, hisse senedi ve tahviller ile bir yıl veya daha uzun dönemli banka borçlarını kapsar.

Kısa dönem sermaye hareketleri, bir yıldan daha az süreli alacaklarla talep üzerine ödemeleri kapsar. Kısa dönemli sermaye hareketlerinin karıştığı finansal aktif tipleri; a) Ticari banka vadesiz mevduatları ve tasarruf mevduatları, b) Kısa dönemli devlet tahvilleri (hazine bonoları gibi), c) Büyük şirketlerin kısa dönemde ödeme sözü veren ticari evrakları, d) Banka borçları, e) Banker kabulleri (akseptansları).

Ülkeler arasında sermaye hareketlerine etki eden birçok faktör vardır. Kısa dönemde kişileri uluslararası alanda çeşitli likit aktifler arasında değişime zorlayan faiz oranları, siyasi istikrarsızlık, ülke paralarının değerinin değişme beklentileri bunların en önemlileridir.

Sermaye hareketlerinde + (artı) işaret sermaye girişini (capital inflows), -- (eksi) işaret sermaye çıkışını (capital outflows) gösterir. Ülkelere sermaye girişi şu koşullarda meydana gelir: a) Ülkenin yabancılara olan pasiflerinde (liabilities) artış olursa (örneğin, yabancı ülke sakinleri ülkenin devlet tahvillerinden satın alırsa), b) Ülkenin yabancılardan olan alacakları azalırsa (örneğin ülkedeki bir banka ülke dışındaki borcunu tahsil ederse), c) Ülkenin yabancılardan elinde bulunan aktifleri (assets) artarsa (örneğin yabancılar ülkede fabrika satın alır ya da inşa ederse), d) Ülkenin yurtdışı aktifleri azalırsa (örneğin ülke sakinleri sahip oldukları yabancı fabrikaları satarsa). Elbette sermaye çıkışı (capital outflows) bu koşulların tersinin olması durumunda meydana gelir.

Sermaye girişinin ödemeler dengesindeki cari işlemlerin mal ve hizmet ihracatına benzemesinden dolayı + (artı) işareti buna karşılık sermaye çıkışının mal ve

hizmet ithalatına benzemesinden dolayı — (eksi) işareti alacağı açıktır.

Resmi dengeleme (official settlement), özellikle merkez bankası başta olmak üzere resmi kurumların finansal aktifleri hareketini, ölçme hesabıdır. Bu finansal aktifler iki gruba ayrılır. Birincisi, resmi rezerv aktifler (official reserve assets), ikincisi, yabancı resmi kurumlara pasiflerdir (liabilities).

Resmi yedek aktifler; altın, ABD doları, Batı Alman Markı, Özel Çekme Hakları (SDR), ülkenin IMF'deki rezerv hesabıdır. Yabancı resmi kurumlara olan pasifler ise, yabancı resmi kurumların ülkenin ticari bankalarında ve ülkenin hazine tahvillerini ellerinde tutmaları şeklinde olur. Yabancı hükümetler bunları faiz kazancı nedeniyle tutmak isterler.

Bu bilgilerin ışığında ülkemizin ödemeler dengesine göz atarsak, 1981 yılında borçlu işlemler toplamının 10.849 milyon ÖÇH kadar olduğu görülür. Bu toplamın 9.494 milyon ÖÇH kadarını cari işlemlerin mal ve hizmetle ilgili borçlu işlemleri, 12 milyon ÖÇH'nın tekyanlı (karşılıksız) transferlerin borçlu işlemleri 1.238 milyon ÖÇH uzun ve kısa dönemli sermaye hareketlerinin borçlu işlemleri, 105 milyon ÖÇH'nın ise rezervlerin borçlu işlemleri oluşturmuştur. Toplamın yüzdesi olarak mal ve hizmetlerle ilgili borçlu işlemler % 61,44, karşılıksız transferlerle ilgili borçlu işlemler % 0,11, uzun ve kısa dönemli sermaye ile ilgili borçlu işlemler % 11,41, rezervlerle ilgili borçlu işlemler ise % 0,97'dir.

Cari işlemlerdeki mal ve hizmetlerle ilgili borçlu işlemler içinde mal ithalatının değeri (fob) 6.666 milyon ÖÇH'dır. Bu cari işlemlerin borçlu kalemler toplamının % 70,21'ini meydana getirmektedir. İthalat üzerindeki navlun 7.96 milyon ÖÇH (cari işlemler borçlu kalemlerinin % 8,38'i) ve sigorta 114 milyon ÖÇH (cari işlemler borçlu kalemlerinin % 1,20'si) dir. Toplam ithalat içinde petrol ürünleri % 49,31 paya sahiptir (3.287 milyon ÖÇH); gübrenin toplam ithalat içindeki payı % 3,20 (213 milyon ÖÇH), diğerlerinin (ayarlamalar dahil) payı % 47,49 (3.166 milyon ÖÇH) dir.

Cari işlemler içinde diğer önemli borçlu kalem ise "sakin resminin diğer yatırım geliri" kalemidir. Cari işlemler borçlu kalemleri toplamının % 12,98'ini (1.232 milyon ÖÇH) meydana getirmektedir. Cari işlemlerin diğer borçlu kalemleri ise oldukça önemsiz kalmaktadır. Cari işlemler borçlu kalemleri toplamının yüzdesi şeklinde borçlu kalemler olarak yolcu hizmetleri % 0,06, diğer ulaşım 0,78, seyahat % 0,93, Türkiye'deki dolaysız yatırımlardaki yeniden yatırılmış kazançlar % 0,50, diğer dolaysız yatırım geliri % 0,29, diğer sakin resmi (hiçbir yere dahil edilemeyen) % 0,73, mülk geliri (hiçbir yere dahil edilemeyen) % 0,03, diğer mal, hizmet ve gelirler % 3,90'dır.

Sermaye hesabında ise, uzun dönemli sermayenin borçlu işlemleri 1.101 milyon ÖÇH kadar; buna karşılık, kısa dönemli sakin resmi sektörün borçlu işlemleri 137 milyon ÖÇH kadardır. Rezervlerdeki döviz aktifleri toplam değişimindeki borçlu kayıt tutarı 105 milyon ÖÇH kadardır. Bu üç grubun toplamından oluşan sermaye hesabının ise borçlu işlemler olarak toplamı 1.343 milyon ÖÇH'dır. Uzun dönemli sermayenin borçlu işlemler kaydı bu toplamın % 81,98'ini oluşturmakta, kısa dönemli sermayenin borçlu işlemler kaydı % 10,20'sini teşkil etmekte, rezervlerin borçlu işlemleri % 7,82'yi bulmaktadır.

Alacaklı işlemlere gelince; 1981 yılında toplam 10.847 milyon ÖÇH kadardır. Cari işlemler hesabında mal ve hizmetlerin alacaklı işlemler toplamı 5.298 milyon

ÖÇH kadar, karşılıksız transferlerin alacaklı işlemler toplamı 2.220 milyon ÖÇH kadardır. Bunlardan birincisi cari işlemler hesabı alacaklı işlemler toplamının % 70,47, tüm toplam alacaklı işlemlerin % 48,84'ünü; ikincisi ise % 29,53'ünü ve % 20,47'sini oluşturmaktadır.

Mal ve hizmetlerin alacaklı kayıtlarının içinde ihracat 4.002 milyon ÖÇH kadardır. Bunun cari işlemler alacaklı kayıtlar toplamı içindeki payı % 53,23, tüm toplam alacaklı işlemlerin içindeki payı ise % 36,89 civarındadır. Toplam ihracatın içinde de geleneksel ihraç mallarımız pamuk % 7,55, fındık % 6,40, kuru üzüm % 2,80, tekstil % 17-08, tütün % 8,10 tutmakta, geri kalan ihracat ise % 58,07 civarında bulunmaktadır. Cari işlemlerin alacaklı kayıtları içinde yüklenme (navlun ve sigorta) % 1,08 yolcu hizmetleri % 0,04, diğer ulaşım % 1,62, seyahat % 4,35, diğer dolaysız yatırım geliri % 0,59, diğer yabancı resmi (hiçbir yere dahil edilmeyen) % 1,34, emek geliri % 0,63, diğer mallar, hizmetler ve gelir % 7,60 kadardır.

Karşılıksız transferler içinde; işçi dövizlerinin alacaklı kaydı 2.133 milyon ÖÇH ile karşılıksız transferler alacaklı kayıt toplamının % 96'sını, cari işlemler alacaklı işlemlerin % 28,37'sini tüm alacaklı işlemler toplamının ise % 19,66'sını teşkil etmektedir. Karşılıksız transferlerden alacaklı işlem olarak diğer özel transferler, cari işlemler alacaklı kaydının % 0,76 ve resmiler arası transferler ise cari işlemler alacaklı kayıt toplamının % 0,40'ını oluşturmaktadır.

Sermaye hesabının alacaklı kayıtlarına gelince; sermaye alacaklı işlemler toplamı 2.120 milyon ÖÇH kadardır; bunun 1.774 milyon ÖÇH (% 83,68) uzun dönemli, 346 milyon ÖÇH (% 16,32) ise kısa dönemlidir. Rezervlerde ise alacaklı kayıt tutarı Özel Çekme Hakları 20 milyon ÖÇH, döviz varlıklarında (değer değişimleri karşılığı) alacaklı tutarı 111 milyon ÖÇH, diğer alacaklarda alacaklı işlem toplamı 64 milyon ÖÇH kadardır. IMF kredisi kullanımında alacaklı kayıt toplamı 309 milyon ÖÇH'dir. Sonuçta net hata ve noksanlar 705 milyon ÖÇH kadar alacaklı işlemi gerektirmiştir.

Sermaye kalemlerinin alacaklı işlemler toplamının yüzdesi olarak değerleri ise; uzun dönemli sermayede % 16,35, kısa dönemli % 3,19, rezervlerdeki alacaklı işlemler % 0,87, IMF kredisi kullanımı % 2,85, net hata ve noksanlar % 6,50'dir.

Borçlu işlemlerin incelenmesi Türkiye'nin bu işlemlerin çoğunu yapmak zorunda olduğunu göstermektedir. Türkiye, ekonomisinin çalışmasını sağlamak için büyük çoğunluğu ara girdi ve sermaye mal ve hizmetlerinden oluşan ithalatı yapmak zorunda, ayrıca daha önceki borçlarının vadesi gelmiş ana para ve faiz ödemelerini yerine getirmek durumundadır. Öyleyse Türkiye'nin izlemesi gereken dış ticaret ve döviz kuru politikası borçlu işlemleri azaltıcı nitelikte olamayacak, halihazır durumunu dondurucu ya da artışlarını asgari düzeyde tutmaya yönelik olabilecektir.

Borçlu işlemlerin karşılıkları olan alacaklı işlemlerde ise; çoğunluğunu geleneksel ihracat mallarından meydana gelen ihracat % 36,89, işçi dövizleri % 19,66, uzun dönemli sermaye % 15,45 yer tutmakta, geri kalan ise çeşitli hizmet kalemleri, dolaysız yatırım, kısa dönemli sermaye, rezervlerdeki alacaklı kayıtlardan meydana gelmektedir. Net hata ve noksanları da genellikle kabul edildiği üzere, kısa dönemli sermaye saymak mümkündür. Bu durumdan şu ortaya çıkmaktadır; ekonominin işlemesi için gerekli borçlu işlemlerde kısıntı yapılamayacağı dikkate alınrsa, bunları karşılayan alacaklı kalemlerden devamlı ve düzenli olanları top-

lamin ancak % 50-60 civarındadır. Kısaca dış ödemeler dengesi bakımından Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu durum, borçlu işlemleri kısmaktan ziyade, alacaklı işlemlerin artırılması yönünde politikalar izlenmesi gerekir şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bunlarda geleneksel ve geleneksel olmayan mallarla, ulaşım, sigorta, turizm v.b. hizmetler ihracatının geliştirilmesi olacaktır. Bu nedenle döviz kuru politikası ve dış ticaret politikasında alacaklı kalemleri geliştirmeye yönelik ya da en azından engelleyici nitelikte bulunmayacak biçimde düzenlenmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin kalkınma ve ekonomik gelişme çabaları eklenirse borçlu işlemlerini artırması zorunluluğu da ortaya çıkar. Eğer böyle bir strateji benimsenirse, o zaman alacaklı işlemlerdeki artış çok daha fazla oranda olmalıdır.

8. TÜRKİYE'NİN ÖDEME DENGELERİ

Ödemeler dengesinin çeşitli kalemlerine değişik amaçlara göre muhtelif şekilde yaklaşılabilir. *Dış ticaret dengesi, cari işlemler dengesi* gibi en çok kullanılan kavramlar fonksiyonel kategorilerin gruplandırılmasından oluşmaktadır. Dış ticaret dengesi sadece görünebilir mal ve hizmet ihracat ve ithalatının farkını içerir. Türkiye'nin 1974-1981 yılları arasındaki dış ticaret dengesi milyon ÖÇH cinsinden (ihracat ve ithalat fob değerleriyle),

Yıl	Milyon ÖÇH
1974	(-) 1.522
1979	(-) 1.687
1980	(-) 3.109
1981	(-) 2.664

Cari işlemler dengesi ise¹ ;

Yıl	Milyon ÖÇH
1974	(-) 575
1979	(-) 1.135
1980	(-) 2.721
1981	(-) 1.987

Görüldüğü üzere Türkiye'nin dış ticaret ve cari işlemler dengeleri 1974-1981 yıllarında açıktır. Dış ticaret dengesinin görünebilir mal satın alımının, görünebilir mal satımıyla karşılanabilirliğini, cari işlemlerin daha geniş bir şekilde, bir ülkenin genel anlamda imkânları ölçüsünde yaşayıp yaşamadığını gösterdiğini düşünürsek, Türkiye açısından her iki denge kavramı açısından olumsuz durum olduğu ortaya çıkar.

1 Türkiye'de tutulan ödemeler dengesindeki cari işlemler dengesi ile Uluslararası Para Fonunun rakamları farklıdır. Çünkü Türkiye'deki hesaplarda sermaye transferleri cari işlemler dışında bırakılırken, Uluslararası Para Fonunda cari işlemlerin içine dahil edilmişlerdir. Biz Türkiye'nin gelişme süreci içinde daha bir süre sermaye transferlerine ihtiyacı olacağı ve de açık olacağı düşüncesi ile ve ayrıca uluslararası mukayese için IMF yaklaşımını kullandık.

Dış ticaret ve cari işlemler denge tanımlarına ek olarak çeşitli ülkelerdeki uygulamalarda ödemeler dengesinin hipotetik bir hatla ayrılmasından oluşan diğer bazı denge kavramları geliştirilmiştir. Bu hipotetik hattın üstündeki işlemlere hat-üstü (above-the-line) işlemler denmekte ve bunların ödemeler dengesindeki durumdan bağımsız faktörlerce sebep olunduğu varsayılmaktadır. Bu kalemlerin toplamı sıfır ise ödemeler dengede, aksi takdirde toplam pozitifse fazla, toplam negatifse açık var diye kabul edilmektedir. Bunlardan birincisi *temel denge* (*basic balance*) dir.

Temel denge ülkenin rekabet durumundaki uzun dönem trendlerini gösteren denge olarak kabul edilmektedir. Bu dengede hipotetik hattın üstündeki işlemler mal ve hizmet ithalat ve ihracatı, tek yanlı transferler, resmi uzun dönemli sermaye hareketleri hariç uzun dönemli sermaye giriş ve çıkışı yer alır. Hattın altında ise finansal kalemler bulunur. Bunlar kısa dönemli sermaye akımları, net hata ve noksanlar, resmi rezerv işlemleridir.

Türkiye'nin 1974-1981 yılları arasındaki temel denge rakamları şöyledir:

Yıl	Milyon ÖÇH
1974	Hat üstü (—) 463
1979	Hat üstü (—) 1.367
1980	Hat üstü (—) 3.033
1981	Hat üstü (—) 2.309

Görüldüğü üzere Türkiye'nin temel dengesi açıktır. Ülkenin rekabet durumunu gösteren trend ülkenin aleyhinedir. Temel dengenin açık oluşu, ödemeler dengesindeki durumdan bağımsız faktörlerce sebep olunduğu düşünülen hat üstü işlemlerin pozitif işaretlilerinin negatif işaretlilere göre geliştirilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Söz konusu ettiğimiz kavramlardan ikincisi, *net likidite dengesidir* (*net liquidity balance*). Bu denge kavramı ülkelerin uluslararası likidite durumunun üzerinde durmak için ele alınmıştır. Böylece hat üzerindeki ödemeler dengesi işlemleri sonucunda yabancılara gidecek ülke parasının toplam sayısını ölçmek imkânı doğar. Hat üzerindeki kalemler; mal ve hizmet ithalat ve ihracatı, tek yanlı transferler, uzun dönemli sermaye hareketleri, likit olmayan kısa dönemli sermaye akımları (borçlar ve akseptanslar gibi) dir. Bu işlemlerin finansmanı özel ve resmi yabancılardan resmi rezerv aktifleri ve likit pasiflerindeki (banka mevduatları ve piyasa kağıt parası dahil) değişimlerle sağlanır.

Net likidite dengesinin hesaplanmasının amacı resmi rezerv aktiflerdeki potansiyel baskıyı görebilmek içindir.

Net likidite dengesinde hat üstü işlemlerin 1974-1981 arasındaki durumu şöyledir:

Yıl	Milyon ÖÇH
1974	Hat üstü (—) 395
1979	Hat üstü (—) 2.164
1980	Hat üstü (—) 3.472
1981	Hat üstü (—) 2.576

Rakamlardan, resmi rezerv aktiflerdeki potansiyel baskının 1980'e kadar arttığı; 1981'de ise azalmakla beraber, yine de 1979 yılı rakamının üzerinde kaldığı görülmektedir.

Diğer bir denge kavramı da *resmi rezerv işlemleri dengesidir*. Bu dengede bütün özel uluslararası işlemler hat üstünde kabul edilmiştir. Hat altında ise ülkenin net resmi rezerv durumu yer alır. Resmi rezerv durumu, resmi rezerv aktiflerle birlikte yabancı resmi kurumlara olan pasiflerdeki değişimleri kapsar. Bu denge kullanımındaki amaç özellikle askı döviz kuru sistemini uygulayan ülkenin parası ile resmi rezerv aktiflerinin üzerindeki baskıyı ölçmektir. Daha önce değindiğimiz üzere 1945'lerden 1971-1973'lere kadar süren Bretton-Woods sisteminde üye ülkeler paralarının uluslararası değerlerini belirlenen oranlarda sabit tutmayı kabul etmişlerdi. Bunun sonucu olarak merkez bankaları paranın uluslararası değeri resmi kurun altına düşünce ülke parası karşılığı döviz (ve altın) satıyor; para değer kazanınca ise ülke parası karşılığı döviz (ve altın) alıyordu. Buradaki önemli nokta resmi rezerv aktiflerin (döviz ve altın) bu işlemleri yürütmesiydi. Böylece resmi rezerv işlemler dengesi de uluslararası para piyasalarında istikrar faaliyetlerinin boyutlarını yansıtıyordu.

Türkiye'de uzun süre askı döviz kuru sistemi içinde yer almıştır. Günümüzde uyguladığı kontrollü dalgalı döviz kuru sistemi de tamamıyla askı döviz kuru sisteminden arındırılmış sayılmaz. Bu nedenle net likidite dengesini tamamlamak amacıyla Türkiye'nin resmi rezerv işlemler dengesine de göz atmakta yarar vardır. Türkiye'nin 1974-1981 yılları için resmi rezerv işlemleri dengesi şu şekildedir;

Yıl	Milyon ÖÇH
1974	Hat üstü (-) 237
1979	Hat üstü (+) 107
1980	Hat üstü (+) 142
1981	Hat üstü (-) 268

Son olarak ödemeler dengesinin içinde ve dışında etkilenen kalemler ayrımını dikkate almayan bir rezerv durumunu izlemek için *rezerv dengesi* kullanılır. Türkiye'nin rezerv dengesi;

Yıl	Milyon ÖÇH
1974	Hat üstü (-) 244
1979	Hat üstü (-) 57
1980	Hat üstü (+) 417
1981	Hat üstü (+) 105

şekindedir.

Böylece resmi rezerv işlemleri dengesi 1974 yılında açık göstermesine rağmen, 1979 ve 1980 yıllarında küçük de olsa bir fazlalık bulunmakta, 1981 yılında ise tekrar 268 milyon ÖÇH kadarlık bir açık gözükmektedir. Rezerv dengesinde ise 1974 ve 1979 yıllarında rezerv azalışlarını gösteren açıklar bulunmakta, 1980 ve 1981 yıllarında 415 milyon ÖÇH ve 105 milyon ÖÇH kadarlık rezerv artışları görülmektedir.

9. ÜLKEMİZ DÖVİZ KURU POLİTİKASI SEÇİMİNİN GENEL DEĞERLEMESİ

Ülkemizin ödemeler dengesizliğinin oluşmasında farklı gelir elastikiyetleri hipotezi, parasal modelin belirttiği düşünceler ve satın alma gücü paritesinin açıklama-

larının etkili olduğu ilgili modellerin incelenmesinden anlaşılabilir. Ülkemizin ekonomik gelişmesi genellikle ithalata bağlı girdi, hammaddeler ve sermaye mallarına bağlıdır. Ayrıca çeşitli yollarla kısıtlanmasına rağmen lüks itlahat mallarına olan talepte yüksektir. Bu nedenle ülkemizin dış ticarete bulunduğu ülkelerle karşılaştırıldığında nispi olarak daha yüksek ithalat talep gelir elastikiyetinin olduğu ortaya çıkar. Diğer yandan, iç talebe dayalı, enflasyonist eğilimli kalkınma süreci yaşayan ülkemizde para arzının para talebinden daha fazla oranda arttığı da açıktır ve bu nedenle parasal modelin içerdiği düşüncelerde geçerli olmuştur. Hem farklı gelir elastikiyetleri hem de parasal modelin öngördüğü gelişmeler sonucu oluşan ödemeler dengesizliği ülkemizdeki mal ve hizmet fiyatlarını döviz kuru ve taşıma masrafları dikkate alınarak hesaplanmış aynı malların yurtdışı fiyatlarına göre yükselterek aşırı değerlendirilmiş duruma getirmiştir. Sonuçta satınalma gücü paritesinin öngördüğü şekilde Türkiye'de piyasalarda bir baskı oluşmuş ve Türkiye yabancı malları satınalma arzusu duymuş, buna karşılık daha az mal satabilir duruma gelmiştir. Sabit döviz kuru sisteminde bu durum ülke parasının aşırı (fazla) değerlenmesinde kendisini gösterir. 1980'li yıllara kadar ülkemizin benimsediği döviz kuru sabit döviz kuru sisteminin biraz tadil edilmiş olan 1944'den 1971-1973'lere kadar dünyada Bretton Woods sisteminin döviz kuru olarak kullanılan ayarlanabilir askı döviz kuru sistemi (adjustable peg) özde yine sabit döviz kuru sistemi olduğundan, çeşitli yıllardaki önemli oranlara varan devalüasyonlara rağmen (Tablo: 2a) ülkemizin döviz kuru yine de aşırı değerlendirilmiş durumda kalmıştır.

Tablo: 2a
Türkiye'nin Döviz Kurları
(TL/ABD Doları)

Eylül	1946	2,80	
Ağustos	1958	9,00	
Ağustos	1970	14,85	
Aralık	1971	14,00	
Mayıs	1974	13,50	
Haziran	1974	13,85	
Nisan	1975	14,00	
Temmuz	1975	14,25	
Ağustos	1975	14,50	— 14,75
Ekim	1975	15,00	
Mart	1976	15,50	
Nisan	1976	16,00	
Ekim	1976	16,50	
Mart	1977	17,50	
Eylül	1977	19,25	
Mart	1978	25,00	
Haziran	1979	47,10	
Ocak	1980	70,00	
Aralık	1980	89,25	
Ocak	1982	148,02	
Aralık	1982	186,75	

Kaynak: IMF, International Financial Statistics'lerden düzenlenmiştir.

Tablo: 2b
Döviz Kurları, Aşırı Değerlenme Oranları ve Endeksleri

Yıl	Nominal Kurlar (TL/ABD Doları)	Reel Döviz Kuru (TL/ABD Doları)	Aşırı Değerlenme Oranı	Aşırı Değerlenme Endeksi (1950 = 100)
1950	2,80	3,83	1,37	100,00
1958	9,00	6,91	0,77	56,20
1970	14,85	13,97	0,94	68,61
1971	14,15	16,21	1,15	83,94
1974	13,99	23,94	1,71	124,82
1975	15,15	29,18	1,93	140,88
1976	16,66	36,12	2,17	158,39
1977	19,44	42,43	2,18	159,20
1978	25,25	59,26	2,35	171,53
1979	36,05	69,50	1,93	140,88
1980	79,62	169,62	2,13	155,47

Kaynak: "A.O. Krueger, Ekonominin Dışa Açılmasında Kambiyo Kuru Politikası, Türk Ekonomisinin Dışa Açılma Sorunları Semineri, İstanbul 1978 ve M.J. Fry, Money, Inflation and Growth-Inflation in Turkey, Seminar, İstanbul 1979" dan yararlanılarak düzenlenmiştir.

Tablo 2b'de 1950-1980 arası nominal kurlar, büyük ölçüde efektif döviz kuru (ithalattan alınan çeşitli vergilerle ihracattaki sübvansiyonları kapsayan) ve satınalma gücü paritesine dayanarak elde edilen reel döviz kurları, reel döviz kurunun nominal kurlara oranlanmasıyla elde edilen *aşırı değerlendirme oranı* ile 1950 = 100 olarak alınan *aşırı değerlendirme endeksinin incelenmesi* duruma tamamiyle açıklık getirmektedir. 1950'de 1,37 olan aşırı değerlendirme oranı 1980'de 2,13 olmuş, aşırı değerlendirme endeksi 1950 = 100'den 1980'de 155,47'ye yükselmiştir.

Döviz kurunun aşırı değerlendirilmiş durumda bulunması da ithalatı teşvik ihracatı engelleme etkisi doğurarak dış ödemelerimizi ve dolayısıyla döviz kurumuzu güncel ve temel ekonomik sorunlarımızın başında tutmuştur. Elbette dış ekonomik ilişkilerimizdeki bu durum 1973-1974 petrol fiyatlarının ve 1975-1976 dünya ekonomik buhranının toplam talebi kısıcı etkileriyle ve 1979 petrol şokuyla daha da artmıştır. Dış şokların Türk lirasının 1973-1980 arasındaki değer yitirışinde en az % 20-25 paya sahip olduğu kabul edilmektedir. İşte böyle bir ortamda ülkemiz, 1980'lere geldiğinde dış borçlarımızı ödeyemez, rezervleri tükenmiş, serbest piyasada döviz kuru yükselen ve parası devamlı değer kaybeden bir ülke durumuna gelmiştir. Nihayet ekonomik gerçekler bir ölçüde geç alındığı düşünölebilecek önlemleri 24 Ocak 1980'de gündeme getirmiştir. Konumuzla ilgili açısından bunlar; a) İç talebe yönelik üretimin dışa-ihracata yönlendirilmesi, b) Sıkı para politikası önlemleri, c) Kontrollü dalgalı döviz kuru (managed floating rate) sisteminin uygulanmaya konulmasıdır. Dikkat edilirse bu üç ekonomik önlem yukarıda dış ödemelerin altında yatan nedenleri çözmeye çalışan modellerle tamamen paralellik arz etmektedir. Bu nedenle de döviz kuru politikası açısından yerinde ekonomik kararlar olarak düşünölebilir. Biz konumuz itibariyle birinci ve ikinci önlemler (diğer bir deyişle, iç talebe yönelik üretimin dışa-ihracata yönlendirilmesi ile sıkı para politikası) üzerinde durmayarak üçüncü önlem "kontrollü dalgalı döviz kuru sistemi" değerlendirilmesi üzerinde biraz duracağız.

Kontrollü dalgalı döviz kuru sistemi, değindiğimiz üzere Bretton Woods sisteminin 1971-1973'lerde çöküşü üzerine sabit-ayarlabilir döviz kuru sistemleri yerine uygulanmaya başlayan dalgalı döviz kuru sisteminin kontrollü bir şekilde yürütülmeye çalışılmasıdır. Serbestçe dalgalanma yerine kontrollü dalgalanmanın benimsenmesi döviz kurlarındaki hatalı ve istikrar bozucu dalgalanmaların elimine edilmek istenmesinden dolayıdır. Dünyada 1971'den itibaren uygulanmaya başlanan bu sistem ülkemizde 1981'den itibaren benimsenmiştir.

Yukarıda ele aldığımız dalgalı ve sabit döviz kuru sistemlerinin lehteki ve aleyhteki argümanları ışığında ülkemiz uygulaması yerinde midir?

Bir kere Türkiye'nin ihracatının milli gelire oranı şeklinde tanımlanabilecek dış ticarete açıklığı (elbette başka bir amaca göre ithalatın milli gelire oranı olarak da alınabilir) fazla değildir. Türkiye'nin son yıllardaki ihracat/milli gelir oranları yüzde olarak aşağıda izlenebilir. Yani, ülkemiz nispi olarak kapalı bir ekonomi manzarası arz etmektedir. Bu açıdan bakıldığında ülkemizin dalgalı döviz kuru sistemine yaklaşması gerekmektedir. Ancak ülkemizin açıklamaya çalıştığımız ithalat eğiliminin yüksek olması nedeniyle, dalgalı döviz kuru seçilirken (sabit döviz kuru tercihi ne denli olmasa dahi) dikkatli davranılması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

İkinci olarak ülkemizin ihracatında mal dağılımı fazla olmadığından bu faktör gereğince ağırlığın sabit kurlarda olması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Mal dağılımımızın durumu ödemeler dengemiz ele alındığında alacaklı kalemlerin incelenmesi sırasında görülmüştü (Tablo: 1b). Aynı şekilde hem borçlu hem de alacaklı kalemlerde kısa dönemli sermaye hareketleri dış ödemeleri sürükleyici nitelikte ve çoklukta olmadığından, üçüncü faktöre göre de döviz kuru sistemimiz seçilirken sabit döviz kuru sisteminden hareketle yaklaşmak daha yerinde gibi görünmektedir. Dördüncü faktöre göre ülkemizin dış ticarete girdiği ülkelere göre enflasyonda daha yüksek oranları yaşaması (Tablo: 3) nedeniyle dalgalı kur sistemine yaklaşması sonucu çıkarılabilir. Ancak, yukarıda değindiğimiz üzere, dalgalı kurlar ekonomilerin kurumsal yapılarından dolayı fiyatların aşağıya doğru esnek olmamasından ötürü kendi içinde enflasyonist eğilimlidir ve ülkemizdeki fiyat yükselişlerinin belirli bir düzeyden aşağıya indirilememesinde önemli bir payı vardır. Döviz kuru seçiminde bu durumun da dikkate alınması gerekmektedir.

Yıllar	İhracat/Milli Gelir
1974	5,2
1979	3,5
1980	5,1
1981	8,3
1982	11,0

Kaynak: IMF, International Financial Statistics'lerden düzenlenmiştir.

Beşinci faktör olarak ekonomi politikalarındaki tercihe göre, döviz kurunun yönlendirilebileceği düşünülebilir. Örneğin, ekonomide fiyat istikrarına öncelik verilecekse sabit döviz kuru; ya da başka bir tercih olarak ödemeler dengesinde alacaklı kalemlerin artması isteniyorsa dalgalı kurlar, borçlar kalemlerinin artması isteniyorsa sabit kurlar tercih edilebilecektir.

Tablo: 3
Türkiye ve Ticaret Ortaklarında Fiyat Yükseliş Oranları (%)

Yıllar	Türkiye	B.Almanya	ABD	Japonya	Fransa	İsviçre	İtalya	İngiltere	Petrol İhracatçısı Gelişmekte Olan Ülkeler
1979	58,7	4,1	11,3	3,6	10,8	3,6	14,7	13,4	9,5
1980	110,2	5,5	13,5	8,0	13,3	4,0	21,2	18,0	13,6
1981	36,6	5,9	10,4	4,9	13,3	6,5	17,8	11,9	14,6
1982	31,0	5,5	6,5	2,7	12,0	5,5	16,3	9,5	9,2

Kaynak: IMF, International Financial Statistics'lerden düzenlenmiştir.

Genel faktörlere ek olarak dalgalı kurların lehinde sabit kurların aleyhindeki argümanlarla; dalgalı kurların aleyhinde sabit kurların lehindeki argümanlar açısından ülkemizin döviz kurları sorunu üzerinde değerlendirme yapılabilir.

Dalgalı kurların lehindeki argümanların başında; serbest piyasa ekonomisini benimseyen ülkelerde serbest piyasa ekonomi uygulamasının sonucu olarak, dalgalı kurların kaynakları en ucuz maliyetle en etkin dağıtabileceği gelmektedir. Nitekim ülkemizde özellikle 24 Ocak 1980'den bu yana serbest piyasa ekonomisine tamıyla geçme yolunda önemli ve kararlı adımlar atıldığına göre, dalgalı kurlar sabit kurlara göre kaynakları fiyat mekanizması yoluyla en etkin oldukları yerlere yönlendirebilecektir. Ancak dalgalı kurların yaygın bir şekilde uygulamaya başlandığı 1973 yılından bu yana yapılan gözlemler ve uygulamalı çalışmalar, döviz piyasası içindeki iletişim eksikliği nedeniyle ekonomik ajanlardaki değişmelerin dalgalı kurlara yansımadağı, bu nedenle piyasa mekanizması işleyişine bırakılan dalgalı kurların reel döviz kurunu yansıtmaktan uzak olduğu ortaya çıkmıştır.

Dalgalı kurların lehindeki ikinci argüman, sabit kurlara göre basit olmasıdır. Gerçekten de ülkemiz cumhuriyetin kuruluşundan bu yana son birkaç yıl dışında uyguladığı sabit-askı kurları sonucunda kambiyo mevzuatını uygulaması ana derece zor, karmaşık hale getirmiştir. Mevcut kambiyo kontrol sistemimiz ana başlıkları itibarıyla 75-80 kadar değişik kanun, karar, anlaşma, yönetmelik, tebliğ, genelge, sirküler, tamim gibi çeşitli mevzuattan meydana gelmektedir². Soruna bu açıdan bakılırsa uzun dönemli olarak dalgalı kurların sistemi basite indirebileceği düşünülebilir.

Dalgalı kurların sabit kurlara üstünlüğü devamlı ayarlanmasını sağlanması, bağımsız yurtiçi politikalara daha fazla ağırlık verilebilmesi, para politikasının artan etkinliği de 24 Ocak 1980 İstikrar Programı ile benimsenen genel ekonomik politika ile uyumlu bulunmaktadır.

Dalgalı kurların sabit kurlara göre ülkenin rezerv ihtiyacını azaltması da ülkemiz açısından önemli bir argümandır. Çünkü, ülkemiz 1980 öncesi yıllarda rezerv sıkıntısını zaman zaman önemli boyutlara varacak ölçüde hissetmişti. Öde-

2 Bu konuda bir fikir edinmek için "Erhan Bener, Türkiye'de Kambiyo Dene-timinin Tanımı, Tarihçesi, Kapsamı ve Bugünkü Görünümü, Türkiye'de İzlenen Kur Politikası: Tarihçe, Bugünkü Durum, Sorunlar, Öneriler, Meban Ser-maye Piyasası Araştırma Merkezi, 1981 İstanbul, s. 1-21" e bakılabilir.

meler dengemizin tanımlarında ele aldığımız gibi, rezerv dengemiz 1980 ve 1981 yıllarında geçmiş yıllarla kıyaslandığında bir miktar artış kaydetmiştir. Ülkemiz ödemeler dengesinin alacaklı ve borçlu kalemlerinin incelenmesinden hatırlanacağı üzere, ülkemizin gerekli olan borçlu kalemleri karşılamadaki güçlükleri dikkate alınırsa, bu argumana göre de dalgalı döviz kurlarına yönelik bir uygulama gerekmektedir.

Sabit kurların lehinde dalgalı kurların aleyhindeki argümanlara gelince; ilk argüman olan elastikiyet kötümserliği dalgalı kurlar kanalıyla mal ve hizmet ithalat ve ihracatının ödemeler dengesizliğini büyük ölçüde azaltamayacağını belirtmektedir. Gerçekten de ülkemizde, değiştiğimiz üzere, ithalat talep ve ihracat dış talep elastikiyetlerinin ithalat ve ihracatımızın özellikleri gereği yüksek olmadığı bellidir. Bu nedenle Marshall-Robinson-Lerner şartı gereği dış ödemeleri dalgalı kurlarla yönlendirmek imkânsız olmasa bile zordur. Belki bir miktar ihracat teşviki söz konusu olabilir; ancak ithalat özelliği nedeniyle daha pahalıya mal olmasına rağmen azaltılamamaktadır. Bu nedenle ülkemiz açısından bu argüman sabit kurlara ağırlık verilmesi gerektiğini göstermektedir.

Dalgalı kurlar halinde düzensiz döviz piyasasının oluşacağı fikride sabit kurların lehine gibi görünüyorsa da; ülkemizde değiştiğimiz üzere, sabit kurların uygulanmasında ortaya çıkan mevzuat düzensiz döviz piyasasının oluşması kadar belki de daha fazla olumsuz bir durum yaratmıştır.

Kısıtlamanın yokluğunda toplam arzu edilen ithalat değeri $PW_i M_i^*$ olur (PW_i = dünya ithalat fiyatı; M_i^* = arzu edilen ithalat miktarı). Sabit döviz kuru altında, toplam arzu edilen ithalat değerinin ihracattan elde edilen kazançları ve net dış kaynakların içe akışını aşmayacağına dair herhangi bir güvence yoktur. Sabit döviz kuru sisteminde genellikle kabul edilen, döviz rezervlerindeki değişimler ya da en kısa dönemli borçlar döviz kazançlarının arzu edilen harcama fazlalarını göstermektedir.

Ülkenin ek fonlar bulamadığını ve rezervlerini tükettiğini varsayarsak, dolar cinsinden dış ticaret dengesinin sabit kalması gerekir. Gerçekleşen ithalat mevcut döviz kazançlarının izin verdiği miktarda olur. Halbuki arzu edilen ithalat mevcut döviz kazançlarının izin verdiği miktardan bir hayli fazladır. Böylece döviz kazançları ve harcamalarını ex post eşitleyecek bir kısıtlama mekanizması uygulanır.

RM, toplam mevcut dövizin (TFEX) toplam arzu edilen ithalata oranı olarak alınrsa; $RM = TFEX / PW_i M_i^*$ olur. Sonuçta fiili gerçekleşen ithalat, her sektördeki arzu edilen ithalatı toplam aşırı talep parametresi, RM, ile çarparak elde edilir. Bu miktar ayarlaması mekanizmasına K. Dervis, J. De Melo ve S. Robinson sabit fiyat kısıtlama mekanizması adını vermişlerdir; çünkü dövizin kullanıcı fiyatı, toplam döviz yetersizliğine rağmen, sabit kalmaktadır. Burada önemli olan nokta ithalat kullanıcılarının (cift tarife) fiyatından daha fazla bir ödemede bulunmalarındır. Döviz kuru bu kısıtlama mekanizmasında gerçekten sabittir: Sadece istisnai olarak ithalatın dolar birimi başına yerli paranın döviz birimlerine ihracatçı ve ithalatçıların ödediği (sabit) tarifeler ve ihracat sübvansiyonları vardır. Bu da ayarlamamın bütün yükünün yurtiçi fiyatlara düştüğünü gösterir.

Alternatif olarak resmi ya da yarı resmi serbest piyasanın kıt ithalat veya kıt döviz için kısıtlama ile birlikte uygulamaya konulması mümkündür. Bu uygulamaya da prim kısıtlama uygulaması denebilir. Verili bir sabit döviz kurunda ithalatı satın

almak için gerekli ithalat talebinin döviz arzını aştığını kabul edelim. Sabit fiyat kısıtlama uygulamasına benzemeyen bir şekilde hükümetin döviz dağıtımını için serbest piyasanın ortaya çıkmasına müsaade ettiğini düşünelim. Bu durumda, döviz talep edenler talebin arza yeniden eşitleneceği yeni fiyata kadar fiyatı yükselteceklerdir. Eğer prim oranını PR (serbest - paralel piyasada oluşan) ve resmi döviz kurunu ER ile gösterirsek ithalatın kullanıcı maliyeti;

Dalgalı kurların benimsenmesi halinde dikkatsiz mali politikaların uygulanabileceği düşüncesi ülkemiz açısından geçersiz olsa bile, dalgalı kurların enflasyonun nedeni olmasa bile, enflasyonist eğilime yardımcı olacağı da yukarıda yapılan tartışmaların ışığında ortaya çıkar. Gerçi ülkemizde uygulanmaya başlayan kontrollü dalgalı kur döneminde enflasyon hızı geçmiş dönemlerden fazla değildir. Ancak yine de üzerinde önemle durulması gerekebilecek kadar yüksek oranlardadır. Bu nedenle tüm önlemlere rağmen enflasyonun daha düşük düzeylere indirilememesinde benimsenen kontrollü dalgalı kurlarında etkisi olduğu söylenebilir. Ülkede fiyat yükselişlerinin belirli bir düzeyden daha aşağılara indirilememesi de ülkenin dış rekabetliliğini azaltır, döviz kurunun yükselmesi yönünden baskı oluşturur.

Dalgalı kurlar ve sabit kurlar üzerine yapılan tartışmaların ülkemiz açısından dikkate alınması, piyasa ekonomisine geçiş için ciddi adımların atıldığı ve ödemeler dengesinde alacaklı kalemlere yönelik çabaların (özellikle ihracatı artırma) yoğunlaştığı 24 Ocak 1980'den bu yana izlenen ekonomi politikası çerçevesinde dalgalı kurlara öncelik verilmesi gerektiği düşünülebilir. Ancak bu düşünce gerçekleştirilirken, mümkün olabilecek üç ayarlama mekanizması açısından makro ekonomik ve sektörel etkilerinde dikkate alınması daha iyi değerlendirilmelidir³. Bir ülke döviz rezervleri bitmiş ve borç alamaz durumda ise döviz kıtlığı krizi ile karşı karşıyadır ve kıtlığı gidermek için ayarlama yapmak zorundadır. Bunun için genelde üç alternatif ayarlama mekanizması vardır: *Devalüasyonla ayarlama, sabit fiyat kısıtlaması ile ayarlama, prim kısıtlama ayarlaması.*

Devalüasyonla ayarlama yukarıda özetlemeye çalıştığımız şekilde oluşur. Bir ülkenin başlangıçta iç ve dış denge durumunu bütün mallarına ve dövizine olan talebin arzlarına eşit olarak sağladığını düşünelim. Dış kaynakların içe akışında bir kıtlık döviz kurunu yukarıya iterek döviz aşırı talep yaratır ve buna karşılık yurtiçi mallarında aşırı arzını ortaya çıkarır. Bu da verili bir sabit fiyat seviyesinde bir bütün olarak yurtiçi fiyatları aşağıya doğru bastırır. Bununla beraber fiyatlar aşağı doğru tek tipte inmezler. Bu zamanda reel döviz kurunun yukarı doğru ayarlanmasına, yurtiçinde üretilen malların fiyatında bir düşme, ihracat ve ithalatın her ikisinin de yerli para cinsinden bir yükselmenin karışımı ile ulaşılabilir.

Sabit fiyat ve prim kısıtlaması ise K. Dervis, J. De Melo ve S. Robinson tarafından şu şekilde açıklanmaktadır;

1970'lerde döviz kurlarında daha fazla esnekliğe gidilmesi hareketine rağmen birçok gelişmekte olan ülke ticaret rejimlerinde sabit döviz kurları ve döviz kontrolleri kalmış bulunmaktadır. Böyle rejimlerde döviz kuru ayarlamasına en

3 K. Dervis, J. De Melo and S. Robinson, A General Equilibrium Analysis of Foreign Exchange Shortages in a Developing Economy, The Economic Journal, Vol. 91, December 1981, ss. 891-906.

azından başlangıçta müsaade edilmez. Bunun yerine ithalat sınırlandırılır ve kısıtlama modelleri ortaya çıkar. Çeşitli kısıtlama şekilleri içinde iki aşırı olanı sabit fiyat kısıtlaması ile prim kısıtlamasıdır.

$PM_i = PW_i ER + PW_i ER tm_i + PW_i ER PR$ olur ($PW_i ER$ = Yerli para cinsinden ithalat fiyatı, $PW_i ER tm_i$ = Tarifenin değeri, $PW_i ER PR$ = Kısıtlama nedeniyle oluşan prim değeri). Bu açıdan bakıldığında prim bir değişken, ancak sektörlere göre tek tip ithalat fazla ödemesi gibi hareket eder. Prim kısıtlama uygulamasında üreticiler verili yurtiçi fiyat ve primi içeren ithalat fiyatları ile birlikte maliyet minimizasyonu yoluyla ayarlama yaparlar. Devlet ve özel kesim arasındaki dağılım etkisini ihmal edersek, mekanizma sanki döviz kuru sadece ithalat yönünde esnekmiş gibi işler. Arzulanan ithalat fiili ithalata yine eşitlenmiştir, çünkü fiyat mekanizması ithalat talebini döviz arzına göre ayarlayacak şekilde hareket etmiştir.

Üç ayarlama mekanizmasını makro ve sektörel etkileri Tablo 4 ve 5'de görülmektedir. Tablodaki bulgular, araştırmacıların geliştirdikleri hesaplanabilir genel denge modeline göre, büyük ölçüde Türkiye'nin parametreleri ve politikaları dikkate alınarak hesaplanmışlardır. Elde edilen sonuçları tablolarda izlemek mümkün ise de, araştırmacıların genelde çıkardıkları sonuçta oldukça önemlidir⁴ :

Tablo: 4a
Alternatif Ayar Mekanizmalarının Makroekonomik Etkileri
(Başlangıç Durumuna Göre % Değişiklikler)

	Devalüasyon		Prim Kısıtlama		Sabit Fiyat Kısıtlama	
	Düşük (E-1)	Yüksek (E-5)	Düşük (E-2)	Yüksek (E-5)	Düşük (E-3)	Yüksek (E-6)
Döviz Kuru	21,5	—	8,7	—	—	—
İthalatın Kullanıcı Fiyatı	21,5	8,7	71,6	32,0	—	—
İhracatın Dolar fiyatı	-17,1	-6,6	-2,7	-1,2	-0,7	-0,4
İthalat (Hacim ve Dolar Değeri)	-9,3	-8,2	-19,6	-20,4	-21,5	-22,4
İhracat (Hacim)	44,6	37,0	5,6	4,8	0,7	0,9
İhracat (Değer)	21,5	27,1	2,7	3,8	0,2	1,0
Tarımsal Ücret	-1,1	-0,5	-9,7	-5,0	-2,3	-1,2
Gayrisafi Yurtiçi Ürün	-0,4	-0,3	-1,3	-1,0	-2,4	-1,3

Kaynak : K. Dervis, d. De Melo and S. Robinson, A General Equilibrium Analysis of Foreign Exchange Shortages in a Developing Economy, The Economic Journal, Vol. 91, December 1981, s. 899.

Tablo: 4b
Alternatif Ayar Mekanizmalarının Sektörel Etkileri
(Başlangıç Durumundan % Değişiklikler, Yüksek Elastikyetler İle)

	Net Fiyatlar			Üretim			İthalat			İhracat		
	(Dev)	(Prim)	(Sabit)	(Dev)	(Prim)	(Sabit)	(Dev)	(Prim)	(Sabit)	(Dev)	(Prim)	(Sabit)
Tarım	-0,6	-1,9	-3,5	0,0	0,0	0,0	-40,3	-81,0	-45,4	40,4	4,6	11,3
Tüketim Malları	0,4	-5,0	-2,1	1,5	-0,2	-1,1	-18,2	-45,7	-38,9	36,0	6,3	5,7
Ara Mallar	2,8	1,9	12,2	0,4	1,0	3,8	-6,6	-18,1	-18,5	29,7	-28,4	-33,7
Sermaye M.	-2,0	-5,4	21,2	-0,8	0,3	10,1	-6,5	-15,3	-20,8	52,7	-15,7	-59,7
İnşaat	-1,8	-6,5	-3,4	-1,8	-1,8	-3,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Altyapı ve Hizmetler	-0,7	-5,6	-2,5	0,0	0,1	-0,8	-6,8	-16,6	-37,0	39,8	15,9	7,1

Kaynak: K. Dervis, J. De Melo and S. Robinson, A General Equilibrium Analysis of Foreign Exchange Shortages in A Developing Economy, The Economic Journal, Vol. 91, December 1981, s. 904.

"Bu yazı yarı sanayileşmiş ülkelerde döviz kıtlığı ile yüzyüze gelen ülkelerde politika yapıcılarının karşılaştığı zorluğu ortaya koymaktadır. Dengeyi yeniden sağlayarak gelirler ve reel döviz kuru dahil nispi fiyatlardaki ayarlamalar son derece istenmeyen ya da politik olarak uygulanamayacak şekilde çok dramatik olabilir. Daha fazla olarak, alternatif ayar mekanizmalarından hiçbiri kötü durumdan çıkışı için kolay bir yol sağlamaz. Sabit fiyat ve prim kısıtlama planları nispi fiyatlarda büyük değişikliklere neden olur ve bütün ekonomi düzeyinde daha fazla maliyetlidir. Yüksek dış ticaret elastikiyetleri ile bile kısıtlama yoluyla döviz girişinde dışsal nedenle bir azalma devalüasyonla ayarlama ile karşılaştırılınca GSMH cinsinden üç-dört kat arasında daha yüksek maliyetlidir. Düşük dış ticaret elastikiyetleri ve böylece daha az esneklik tersliği daha dramatik yapabilir.

Mikroekonomik düzeyde, ayarlama politikaları seçiminin ekonomik yapıya güçlü etkisini sonuçlar göstermiştir. Genelde ihracata yönelik mallar sanayi devalüasyonundan, buna karşılık yurtiçi sermaye ve ara malları sanayileri sabit fiyat kısıtlama uygulamasından yararlanmaktadırlar. Gerçekten yapısal etkilerdeki bu farklılıklar ayarlama mekanizmasındaki seçimi belirleyebilir; çünkü toplumdaki ilgili gruplar çeşitli politikalarla farklı şekilde etkilenir. Böyle dağılım analizinin, yazının kapsamı dışında olmasına rağmen, önemli olduğu açıktır.

Analizimiz ayarlama sorunlarına sadece mikroekonomik seviyede bakmanın yetersiz olduğunu belirten yapısalcı düşünceyi desteklemektedir. Birçok gelişmekte olan ülkenin uyguladığı döviz kontrol rejimlerini önemli yapısal ve tam olmayan ikameyi kapsayan bir genel denge modeli ile birleştirmek, farklı politika rejimlerinin göstergelerini daha iyi anlamaya ve değerlendirmeyi mümkün kılar. Böyle bir model, çok sektörlü çerçeve içinde, mikro ekonomik piyasa mekanizmasına ağırlık vererek, makroekonomik fon akımları mekanizmasına ağırlık veren toplam büyüklük analizlerini daha iyi tamamlar. Her iki tip analizde politika yapıcılar için çok kolay bir seçim olmadığını göstermektedir. Ancak makroekonomik ayarlama problemlerinin yapısal ayarlama problemleriyle genellikle bağlantılı olduğunu anlamak önemlidir."

Devalüasyonla ayarlamanın dalgalı kurlar; sabit fiyat ve prim kısıtlama ayarlamalarının da sabit kurlara dayalı ayarlama mekanizmaları olduğu dikkate alınırca, ülkemiz açısından dalgalı kurların seçimi uygun olsa bile bu uygulama sonucunda ekonomide oluşacak etkileri gözden kaçırmamak gerektiği de açıktır. Bu nedenle dalgalı kurların uygulanması aleyhteki argümanların etkilerini bertaraf edecek şekilde ele alınmalıdır.

Türkiye, günlük döviz kuru uygulamasına 1 Mayıs 1981 tarihinde geçince, TL'nin yabancı paralar karşısındaki değeri ülkenin döviz rezervleri, döviz giriş ve çıkışları, ithalat ve ihracat durumu göz önüne alınarak dış borsalardan alınan değerler karşısında hesap edilip, ilan ediliyordu. Ancak bu uygulama çeşitli eleştirilere hedef olmuş, ABD dolarının serbest piyasa değeri ile resmi değeri arasındaki farkın açıldığı belirtilmiştir. 26 Mart 1983 günü toplanan Para-Kredi Kurulu'da ABD dolarının değer yükselişinin TL'sine yansıtılmasını kabul etmiştir. Yeni uygulama, bir ölçüde de olsa, ABD dolarının yanında Batı Alman Markı ile birlikte Türkiye'deki fiyat yükselmelerine göre ABD ve Batı Almanya'daki nispi enflasyon oranlarını da TL'nin değerinin belirlenmesinde dikkate almaktadır. Bu uygulamada döviz kurumuzu tamamen değilse de büyük ölçüde ABD dolarına bağlı hale getirerek ülkemizin dış ticaretteki rekabetsizliğini korumasını güçleştirmektedir. Bir ör-

nek vermek gerekirse, Ticaret Bakanlığının Nisan 1983'de yayınladığı Ekonomik Değerlendirme Bültenindeki işçi dövizlerinin 1982 yılındaki azalışıyla ilgili şu notu belirtilebilir:

"Uluslararası döviz piyasalarında Avrupa paralarının dolar karşısında değer kaybetmesine paralel olarak işçi döviz geliri (1982 yılında) % 12,2 oranında azalmıştır."

Kanımızca yapılması gereken ülkemizin uygun bir yıl için *gerçek (reel) denge döviz kuru*nu belirleyerek, dış ticarete bulunduğu ülkelerin dış ticaret payları ve geçmiş dönemlerde bu ülkelerle Türkiye arasındaki nispi fiyatlar ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi belirleyen katsayıları hesaplayıp ağırlık olarak *optimal bir sepetin* oluşmasında kullanmak ve sepetteki ağırlıklarına göre Türkiye'nin dış ticarete bulunduğu ülkelerin nispi enflasyon oranlarına göre gerçek (reel) döviz kurumuzun seyri izlemektir. Böylece, satınalma gücü paritesine göre, ülkemizin dış ekonomik ilişkilerinde rekabetçiliği daha iyi korunmuş olur. Ancak hem ticaret yaptığımız ülkelerde hem de ülkemizde fiyat endeksleri anında elde edilemeyeceğine göre günlük döviz kurları tespit ve ilanı imkânsızdır. Bu nedenle döviz kurları duruma göre çeşitli aralıklarla belirlenip açıklanabilir. Bu sistem dalgalı kur sistemine yakın olmakla beraber, dalgalı ve sabit kurlar arasında kalan sürünen askı (crawling peg - kayan kazık) sistemidir. Sürünen askı sistemi, dalgalı kurların esnekliği ve sabit kurların istikrar getirme avantajlarını en iyi şekilde birleştiren bir sistem olarak görünmekte, değişen piyasa koşullarına sürünerek yavaşça cevap verebilmeye imkân tanımaktadır. Ayrıca paranın değerindeki küçük ve sık değişmeler düzensiz yapılacağından spekülâtorleri de cesaretlendirmeyecektir. Hatta günlük kur ilanının sonucu olarak görülen ihracattaki döviz kazançlarını erteleme ve ithalat harcamalarını çabuklaştırma şeklindeki "*commercial leads and lags*" tipi spekülasyonlarda azalacaktır. Diğer taraftan, sürünen askı sisteminin bir diğer yararı da yürürlükteki sistemin enflasyonist eğilimli olma dezavantajını büyük ölçüde azaltabilme imkânı yaratmasıdır.

Piyasa mekanizmasını, benimsemiş, ekonomisinin motorunu o yöne çevirmiş bir ülke için döviz kuru ile ilgili olarak nihai amaç parasının *konvertibilitesidir*. Bu amaca ulaşmada belirli bir dönemde ülkenin iç ve dış ekonomik durumu elverir ya da elvermez. Ancak nihai amaç konvertibilite olmak zorundadır. Sürünen askı sistemi bu amaca geçiş dönemi için ülkenin dış ekonomik ilişkilerinde uzun dönem dengesini istikrarlı bir şekilde takipte uygun görünmektedir. Elbette konvertibiliteye geçiş şu anda çok karışık olan kambiyo mevzuatımızın basite indirilmesinden, gümrük tarifeleri ve diğer dış ticareti engelleyici engellerin kaldırılmasına kadar bir dizi önleminde tedrici olarak alınmasını gerekli kılmaktadır.

Ülkemizin ihracata yönelik ekonomi politikasıyla da ileri sürdüğümüz döviz kuru sisteminin çalışmayacağı söylenebilir. Bir kere, geçmişte uygulanan *fazla değerlendirilmiş* döviz kuru, ihracatı engellediği gibi, ülkenin sanayisini büyük ölçüde ithalata bağlı hale getirmiş, ayrıca ucuz makine-teçhizat ithalatını mümkün kılarak ekonomide emek yoğun teknoloji kullanımını da köstekleyerek işsizliğin artmasına neden olmuştur. Buna karşılık, *az değerlendirilmiş* döviz kuru ihracatı teşvik edici görünümde olmasına rağmen, uzun dönemli ve aşırı oranlarda uygulanması durumunda ekonomiye reel maliyeti son derece yüksek fakirleşerek bü-

yüme durumunu doğurabilecek bir döviz kurudur. Ülke çok üretir, çok satar; ancak fiyatların, döviz kuru uygulaması nedeniyle, dünya piyasalarında aşırı düşürülmesi nedeniyle ticaret hadleri ülkenin devamlı aleyhine döner. Ülkenin refahı azalır. Halbuki açıklamaya çalıştığımız hesaplama yolu ile birlikte sürünen askı döviz kuru ödemeler dengesinin borçlu ve alacaklı kalemleri (ya da daha öz olarak ithalat ve ihracat) açısından *tarafsız bir döviz kuru* olmaktadır. Tarafsız bir döviz kuru sistemini önermemiz ihracatı teşvik edici politikaların uygulanmaması anlamına gelmemektedir. İhracatı teşvik ve hatta verimli ithal ikamesini destekleme bir bütün olarak ele alınmalı, genel ekonomi politikası içinde yerine oturtulmalıdır. Bu politikalar için izlenecek yol döviz kuru (fazla ya da az değerlendirilmiş uygulamalara yönelik) sistemine dayandırılmamalıdır. Yazımız dışı olmakla birlikte şu kadarını belirtelim ki; ihracatı teşvik ve verimli ithal ikamesine uygulanacak politikalar, ekonomiye maliyetlerinin bilinmesi, geçici olduklarının anlaşılması, gelecek için dünya piyasalarında rekabet edebilir olmaları gerektiğinin vurgulanması açısından *açık ve selektif* olmalıdır. Ayrıca ihracata ve verimli ithal ikamesine yönelik himaye tedbirleri gümrük tarifeleri ve kotalar gibi genel himaye araçları yerine ihracatta malların doğrudan üretim (hatta katma değer) ve ihracatlarına yönelik dolaysız sübvansiyonlar (ihracat primi, ihracat sigortası, çeşitli vergi iadeleri v.b.), ithal ikamesinde doğrudan doğruya üretime (hatta katma değere) yönelik sübvansiyonlar şeklinde düşünülmelidir. Gümrük tarife, kota v.b. himaye önlemlerinin kaldırılmasının bir diğer yararı da, resmi döviz kurları yanında ikinci bir döviz kurunun oluşma durumunun kalkma ihtimalidir. Çünkü gümrük tarifeleri, kota v.b. uygulamalar, kur hangi seviyede (az değerlendirilmiş bile olsa) belirlenirse belirlensin bir süre sonra gerekli iç ekonomik ayarlamalar (gelir ve harcama seviyesi, istihdam seviyesi, kaynak dağılımı, fiyatlar) sonucu dengeye gelir, fakat gümrük tarife ve kotaların sürekli uygulamada kalışı ikinci bir kur (serbest piyasa) oluşumunu kaçınılmaz hale getirir. Nitekim halen uygulanmakta olan kontrollü dalgalı kur sistemimizde dahi günlük kurlar belirlenip ilan edilmesine rağmen bu kurların üzerinde serbest piyasa da ikinci bir kur oluşmaktadır.

Ülkemizde şimdilik birleşik dalgalanma söz konusu olamayacağına göre, ülkemiz için uygun olmadığını düşündüğümüz iki döviz kuru sistemi kalmaktadır; bunlar *döviz kontrolü* ve *çift döviz piyasası* (dual exchange rate) uygulamalarıdır. Döviz kontrolü, ülkemizde 1981'den önce sabit - ayarlanabilir döviz kuru uygulaması ile bugünkü karmakarışık döviz mevzuatının oluşmasına neden olmuştur. Çift döviz piyasası (yani, bazı istisnalarıyla ödemeler dengesinin cari işlemleri için resmen döviz kurunun askılanması, sermaye işlemleri için ise serbest dalgalı bir döviz piyasasının oluşturulması) ülkemiz ödemeler bilançosundaki cari kalemler ve sermaye işlemlerinin yapısı itibarıyla büyük ölçüde gereklilik arzetmemekte ve halihazırdaki karışık kambiyo mevzuatımızı daha da karıştıracığı için yararlarından çok sakıncaları ağır basan bir sistem görünümündedir.

10. SONUÇ

Birinci Dünya Savaşının hemen ardından ABD'nin dünyanın en büyük gücü olarak ortaya çıkması dolar kıtlığının oluşmasına yol açmış; fakat İkinci Dünya

Savaşından sonra dolar fazlasıyla birlikte yeni ekonomik güçler belirmiştir. 1944'ün Bretton Woods sabit-askı döviz kuru düzeni de 1970'lere kadar gelebilmiş, 1971'den itibaren dalgalı kurlar uygulamasına geçilmeye başlanmıştır.

Dünyadaki bu gelişmelere paralel olarak ülkemizde 1980'lerde dalgalı kurlar uygulamasına yönelmiştir. Bugün uygulanan kontrollü dalgalı döviz kuru sisteminin istikrar programı çerçevesindeki piyasa mekanizmasının işleyişine etkinlik tanıyan önlemlerle genelde uyumlu olduğu söylenebilir. Ancak döviz kurunun belirlenmesini satınalma gücü paritesinin öngördüğü kriterleri geliştirerek hesaplanan ağırlıklara dayanan bir optimal sepete bağlamak ve sürünen askı sistemini benimsemek daha yararlı olabilir ve uzun dönemli amaç olması gereken konvertibiliteye geçişe sağlam bir zemin hazırlayabilir.

KAYNAKLAR

- E. Alkin: Kambiyo Kontrolü; Dünü, Bugünü; Meban, Türk Ekonomisinin Dışa Açılmasında Kambiyo Politikası, İstanbul 1980, s. 1-18.
- E. Alkin: İzlenen Kur Politikasının Etkileri, Meban, Türkiye'de İzlenen Kur Politikası: Tarihçe, Bugünkü Durum, Sorunlar, Öneriler, İstanbul 1981, s. 23-42.
- E. Alkin: Kur Politikası, 2. Türkiye İktisat Kongresi-Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri, 2-7 Kasım 1981, İzmir, s. 279-300.
- J. Artus: Toward a More Orderly Exchange Rate System, IMF and WB, Finance and Development, March 1983, Vol. 20, Number 1, s. 10-13.
- B. Balassa: Türkiye Büyüme Politikaları ve Döviz Kuru; Meban, Türk Ekonomisinin Dışa Açılmasında Kambiyo Politikası, İstanbul 1980, s. 19-65.
- B. Balassa: Yeni Sanayileşen Ülkelerin 1973 Yılından Sonra Ekonomi Politikası Tecrübeleri ve Türkiye Örneği; Meban, Dışa Açılmada Kambiyo Politikası II, İstanbul 1981, s. 1-21.
- E. Bener: Türkiye'de Kambiyo Denetiminin Tanımı, Tarihçesi, Kapsamı ve Bugünkü Görünümü; Meban, Türkiye'de İzlenen Kur Politikası: Tarihçe, Bugünkü Durum, Sorunlar, Öneriler, İstanbul 1981, s. 1-21.
- R.S. Bayer: Devaluation and Portfolio Balance, The American Economic Review, March 1977, Vol. 67, N. 2, s. 54-63.
- R.J. Carbaugh: International Economics, Cambridge, Massachusetts, 1980.
- A. Crockett: Determinants of Exchange Rate Movements: A Review, Finance and Development, March 1981, Vol. 18, N. 1, s. 33-37.
- E. Davrath: Dalgalı Kur Sistemine Geçiş; İsrail Deneyimi, Meban, Türk Ekonomisinin Dışa Açılmasında Kambiyo Politikası, İstanbul 1980, s. 105-121.
- D. Demirgil, E. Gönensay: Türkiye'nin Kur Politikası Üzerine Öneriler; Meban, Türkiye'de İzlenen Kur Politikası: Tarihçe, Bugünkü Durum, Sorunlar, Öneriler, İstanbul 1981, s. 44-63.
- K. Dervis: Devlet, Piyasa ve Dış Ticaret Politikası, Meban, Türk Ekonomisinin Dışa Açılmasında Kambiyo Politikası, İstanbul 1980, s. 98-104.
- K. Dervis, J. De Melo and S. Robinson: A General Equilibrium Analysis of Foreign Exchange Shortages in a Developing Economy, The Economic Journal, December 1981, Vol. 91, s. 891-906.

- E. Ertaş: Kambiyo Kuru Teorileri: Bir Sürvey, İktisat ve İdari Bilimler, U.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, Aralık 1982, Cilt: III, Sayı: 2, s. 21-50.
- S. Ertaş: Ödemeler Bilançosu: Anlamı, Dengesinin Ölçümü ve Sunulması, Türkiye Açısından Bir Değerleme, İktisat ve İdari Bilimler, U.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, Aralık 1982, Cilt: III, Sayı: 2, s. 79-108.
- J.A. Frankel: The Forward Exchange Rate, Expectations and the Demand for Money: The German Hyperinflation, The American Economic Review, September 1977, Vol. 67, N. 4, s. 653-670.
- L. Girton and D. Roper: A Monetary Model of Exchange Market Pressure Applied to the Postwar Canadian Experience, The American Economic Review, September 1977, Vol. 67, N. 4, s. 537-548.
- E. Gönensay: Kambiyo Sistemimizin Yeniden Düzenlenmesi, Meban, Türk Ekonomisinin Dışa Açılmasında Kambiyo Politikası, İstanbul 1980, s. 66-77.
- E. Gönensay: Döviz Kuru Politikası, 2. Türkiye İktisat Kongresi-Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri, 2-7 Kasım 1981, İzmir, s. 271-277.
- R.G. Harris and D.D. Purvis: Diverse Information and Market Efficiency in a Monetary Model of the Exchange Rate, The Economic Journal, December 1981, Vol. 91, s. 891-906.
- Z. Hatipoğlu: Denge Kambiyo Kuru Üzerine Düşünceler; Meban, Türk Ekonomisinin Dışa Açılmasında Kambiyo Politikası, İstanbul 1980, s. 105-121.
- Z. Hatipoğlu: Türkiye'de Döviz Fiyatları ve Ulusal Gelir, 2. Türkiye İktisat Kongresi - Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri, 2-7 Kasım 1981, İzmir, s. 331-341.
- H.R. Heller: Choosing an Exchange Rate System, IMF and WB, Finance and Development, June 1977, s. 23-27.
- IMF: Balance of Payments Statistics (Çeşitli sayıları).
- IMF: International Financial Statistics (Çeşitli sayıları).
- M.E. İyibozkurt: Ödemeler Bilançosu Genel Teorisi: Serbest Piyasa, Karma Ekonomi ve Planlı Ekonomilerde, Akademi, Cilt: IV, Temmuz-Kasım 1975, s. 23-50.
- H. Junz and R.R. Rhomberg: Price Competitiveness in Export Trade Among Industrial Countries, American Economic Review, May 1973, s. 412-419.
- G. Kazgan: Türkiye'de Kur Politikası ve TL.'nin Konvertibilitesi (1981-1986); Meban, Dışa Açılmada Kambiyo Politikası II, İstanbul 1981, s. 23-39.
- A.O. Krueger: Ekonominin Dışa Açılmasında Kambiyo Kuru Politikası Türk Ekonomisinin Dışa Açılma Sorunları Semineri, İstanbul 1978.
- K. Kurdaş: Türk Kambiyo Sistemimizin Reformu; Meban, Türk Ekonomisinin Dışa Açılmasında Kambiyo Politikası, İstanbul 1980, s. 78-97.
- K. Kurdaş: Piyasa Ekonomisi ve Döviz Kuru Politikası; Meban, Dışa Açılmada Kambiyo Politikası II, İstanbul 1981, s. 41-62.
- L. Lipschitz and V. Sundararajan: The Optimal Basket in a World of Generalized Floating, IMF Staff Papers, March 1980.
- S. Öksüz: Kalkınma Sürecinde Döviz Kuru Politikası, Dış Açık, Enflasyon ve Büyüme Hızı İlişkisi: Türkiye Deneyimi, 2. Türkiye İktisat Kongresi - Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri, 2-7 Kasım 1981, İzmir, s. 301-330.
- T.C. Ticaret Bakanlığı; Ekonomik Değerlendirme Bülteni - 1982 Yıllık, Nisan 1983, Ankara.